

Просвітництво. Джонатан Свіфт. Йоганн Вольфганг Гете.

Методичні матеріали до уроків за розділом, 9 клас

Валентина СНЕГІРЬОВА, старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук, м. Київ

Лідія СИМАКОВА, кандидат педагогічних наук, м. Київ

Джонатан Свіфт¹

(1667—1745)

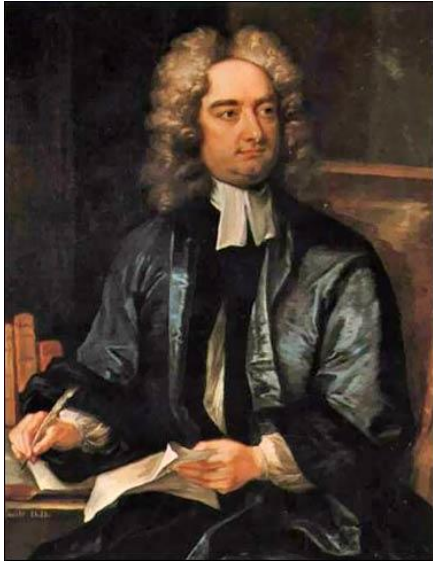
*Найбільше я насолоджувався спогляданням людей,
які нищили тиранів та узурпаторів і відновлювали
зневажені права пригнічених народів.*

Джонатан Свіфт

Його політичними вподобаннями та особистим життям цікавилися перші вельможі держави. Майже всі свої твори він публікував під псевдонімами, проте його стиль був завжди пізнаваний, а репутація загального образника така, що йому швидше б приписали чуже, ніж засумнівалися б у його авторстві. Справжнє ім'я цього небезпечного памфлетиста, кумира Ірландії і талановитого літератора Англії – Джонатан Свіфт. Він народився в 1667 році в Ірландії, в Дубліні, в бідній родині. Його батько, англієць, син пастора, приїхав до Ірландії в пошуках заробітку й насилу отримав в Дубліні місце доглядача судових будівель. Незабаром він помер, а через кілька місяців з'явився на світ майбутній письменник, який отримав ім'я на честь батька. Його взяв під свою опіку дядько, батьків брат, адвокат, який також оселився в Ірландії. Завдяки йому Джонатан одержав вищу богословську освіту в Трініті-коледжі при Дублінському університеті.

---

¹ Статті «Дж. Свіфт», «Розширюємо культурний кругозір» - В. Снегірєва; статті «Запитання і завдання до тексту роману», «Сатира як вид комічного» - Л. Сімакова.

Ч. Джервес. Джонатан Свіфт. 1710.

Після його закінчення Свіфт отримав рекомендацію, в якій було відзначено його успіхи в латині, грецькій та французькій мовах, а також здатність непогано викладати думки на папері. Цю рекомендацію Джонатан пред'явив колишньому англійському дипломату-аристократу Вільяму Темплу, до якого поступив секретарем. У Темпла Свіфт познайомився з людьми, які керували ходом історії в усій Європі. Він вільно міг спостерігати за ними, вивчати їхні характери і манери, переконуватися в їхніх справжніх здібностях. Перед ним у всій своїй наготі постав вражаючий контраст між внутрішньою нікчемністю людини і величезною владою, що знаходиться в її руках. Усе це згодом дало багату поживу для його їдкої сатири.

У літературу Свіфт увійшов без імені. Його перший політичний памфлет був опублікований анонімно, у вересні 1701 року. Незважаючи на це, ім'я автора стало відомим, і він отримав прихильність правлячої на той час в Англії партії вігів. Надалі Свіфта не раз намагалися використати в своїх інтересах і віги, і торі, обіцяючи різні посади, але він ніколи не вірив політикам. Так само анонімно, в 1704 році в Лондоні вийшов памфлет Свіфта «Казка бочки». Фразеологізм «казка бочки» в англійців означає «молоти нісенітницю». Але цією «нісенітницею» автор устиг образити представників усіх релігійних течій в Англії, і місце єпископа Кентерберійського, про яке Свіфт у той час мріяв, стало для нього недоступним.

Цікавою є боротьба Свіфта проти забобонів і шарлатанства. У 1708 році він виступив під псевдонімом Ісаака Бікерстафа проти «провісників долі» та їхніх альманахів, які наводнили тоді Англію. Свіфт опублікував гороскоп-жарт, у якому обіцяв усілякі успіхи Англії і нещастя її ворогам. Крім того, автор «передбачив» смерть популярного тоді в Англії астролога Джона Партриджа, й усі повірили, що астролог швидше мертвий, ніж живий, а книговидавці викреслили ім'я Партриджа зі своїх списків.

«Джонатан Свіфт» – так були підписані статті в тижневику «Examiner'e», що призвели до припинення багаторічної війни Англії з Францією. Підписаний Утрехтський мир народ не дарма прозвав «Свіфтським миром».

Свіфт міг би зробити блискучу політичну кар'єру, але він не шукав особистої вигоди. Підтримуючи дружні стосунки з прем'єр-міністром Англії лордом Болінгброком, він давав йому зрозуміти, що їхня дружба вигідна не йому, Свіфту, а Болінгброку. Так було й насправді. Гордий, з почуттям власної гідності, письменник понад усе цінував свою незалежність. Він працював для загального блага, прагнучи прислужитися не партіям і правителям, а народу.

Прийнявши запропоновану йому посаду декана (старшого священика) собору святого Патрика в Дубліні, в 1714 році він їде до Ірландії. Там Свіфт пише памфлети, закликаючи до боротьби проти законів, що забороняли в країні ткацтво і прирікали тисячі ірландців на голод. І хоча Свіфт не ставив своє ім'я під памфлетами, названими «Листи сукнаря», вся Ірландія знала, хто їх автор. Коли англійський уряд оголосив нагороду в 300 фунтів тому, хто назве автора підбурливих памфлетів, жоден ірландець не спокусився нею. Тоді уряд віддав під суд видавця, що надрукував памфлети. Але присяжні виправдали його. Дев'ять разів суддя змушував присяжних переглянути своє рішення, але вони так і не змінили його.

Прем'єр-міністр, який знав, що так дотепно і гостро може писати тільки Свіфт, віддав розпорядження генерал-губернатору Ірландії про арешт декана собору святого Патрика. Але губернатор розумів, що на захист улюбленого письменника підніметься увесь Дублін, і тому відповів високопосадовцю:

«Щоб заарештувати Свіфта, потрібно десять тисяч солдатів». Свіфт став кумиром ірландців. Його портрети було виставлено на всіх вулицях Дубліна.

Лемюель Гуллівер – це ім'я принесло Свіфту всесвітню славу. «Мандри Гуллівера» було опубліковано в 1726 році в Лондоні. Свіфт, за своїм звичаєм, ретельно замаскував своє авторство – на те у нього були вагомі причини. Втім, про автора, здогадувалися, і Свіфт став свідком величезного успіху своєї книжки.

Роман складається з чотирьох частин, що зображують подорож героя до Ліліпутії, країни велетнів Бробдінгнэг, держави з летючим островом Лапути і до країни розумних коней-гуїгнґнів. Використавши фантастичний сюжет, Свіфт у властивому йому сатирико-іронічному стилі змалював світ, схожий на тогочасне суспільство.

За останні два десятиліття свого життя декан-бунтівник своїми памфлетами ще багато встиг зробити для незалежності Ірландії і слави англійської літератури. Підсумовуючи своє життя, він написав власний некролог: «Тут лежить тіло Джонатана Свіфта, декана цього собору, і ядуче обурення вже не ятрить його серця. Іди, подорожній, і, якщо можеш, наслідуй приклад ревного захисника справи доблесної свободи».

Запитання і завдання

1. Якою людиною та письменником постав перед вами Джонатан Свіфт після ознайомлення з його біографією?
2. Перечитайте епіграф до біографічної статті про Свіфта та створений ним некролог. Яка спільна думка об'єднує їх ?

Запитання і завдання до тексту роману

1. Свій сатирико-фантастичний роман «Мандри Гуллівера» Свіфт написав у популярному на той час жанрі роману-подорожі. Яку художню мету ставив перед собою письменник, звернувшись до цього жанру.

2. Яким постає перед читачем головний герой роману – Гуллівер ? Чим він цікавий і привабливий для вас, читачів ХХІ століття, сьогодні?

3. У першій частині роману Гулівер потрапляє до Ліліпутії, до крихітних чоловічків, які в дванадцять разів менші за звичайних людей. Як сприймає їх Гулівер, що помічає в облаштуванні їхнього життя, як оцінює їхні досягнення?

Жан Гранвіль. У ліліпутів²

4. Чи було в Гулівера бажання розправитися з ліліпутами, які взяли його в полон? Чим керується він у своїй поведінці, будучи зв'язаним «від пахов до стегон» незліченними нитками?

5. «...я дивувався з хоробрості цих маленьких людей, які наважувалися лазити на мене й ходити по моєму тілу, тим часом як одна моя рука була вільна, і не тремтіли, ледве глянувши на таке гігантське створіння, яким я мусив був здаватися їм», – так говорить Свіфт про простих мешканців Ліліпутії. А як змальовує він високопоставлених осіб цієї держави?

6. Свій роман Свіфт писав під час запеклої боротьби в Англії двох парламентських партій – торі і вігів. Усі надії Свіфта, пов'язані з партією торі, не виправдалися. Письменник переконувався, що представники обох партій дбали не про інтереси народу, а про свої особисті вигоди.

Якою була політична обстановка в Ліліпутії, розказана Гуліверу секретарем державної ради?

---

² Інші ілюстрації також Ж.Гранвіля.

7. На що хотів натякнути Свіфт своїм сучасникам, описуючи різної висоти підбори у наступника трону Ліліпутії?

8. У своєму романі письменник затаврував і висміяв тогочасний конфлікт католицької і протестантської церкви у вигляді війни між Ліліпутією і Блефуску через суперечку, з якого кінця слід розбивати яйце. Як, на вашу думку, варто розуміти цю авторську іронію?

9. Як посилюється в романі сатиричне зображення придворного життя в Ліліпутії завдяки описам гри канатних танцюристів? Чому імператора це видовище особливо тішить?

10. Чому, ставши на захист Ліліпутії, Гуллівер категорично відмовляється допомагати імператору ліліпутів в його загарбницьких планах?

Гуллівер в Ліліпутії

11. Викриваючи політичне життя Англії XVIII століття, Свіфт у своєму романі «Мандрі Гуллівера» спирався на події, свідком і учасником яких був сам. Чому ж його роман популярний і сьогодні? Чим він сучасний? У чому сила його сміху?

Для самостійної роботи (Робота в групах)

12. Підготуйте відповіді на запитання і завдання в розгорнутій формі:

- Які риси позитивного героя літератури епохи Просвітництва втілює Свіфт в образі Гуллівера?

- Сатиричні прийоми зображення дійсності в романі Свіфта «Мандрі Гуллівера».

Для майбутніх філологів

Робота в парах. Прочитайте самостійно 2 – 4 частини роману і підготуйте виступи на тему:

1. Подорожі Гуллівера в країну велетнів і в інші країни.
2. Як змінюється головний герой роману під час своїх подорожей? Яку ідею переслідував автор, демонструючи перед читачем перетворення Гуллівера?

Гуллівер у гуїґґнімів

Сатира як вид комічного

Смішне в житті і літературі називається комічним. Гумористичні і сатиричні твори розвиваються і досягають розквіту в періоди криз, внутрішніх суперечностей в державі.

Ви вже знаєте, що *гумор* – це доброзичливий сміх, спрямований на те, щоб зробити людину кращою, досконалішою, позбавити її недоліків. Так

зображуються, наприклад, голова, Солоха та інші персонажі повісті Миколи Гоголя «Ніч перед Різдом».

Але буває й інший сміх, безжалісний, нещадний, що ставить собі за мету викорінення пороку, який виправити вже неможливо. Це *сатира* (лат. *satira* – мішанина) – вид комічного; *гостра критика чогось або когось з висміюванням, а то й гнівним засудженням*. Джонатан Свіфт, великий сатирик, в «Мандрах Гуллівера» нещадно висміює пороки англійського суспільства і його правителів: марнославство, підлабузництво, претензії на велич, могутність.

Одним із дієвих прийомів сатири є *іронія* (від грец. *eironeia* – удавання). Сила іронії – в прихованому змісті висловлювання, коли за словом ховається прямо протилежний зміст. Наприклад, жорстокість і лицемірство монархів виступають особливо ясно, коли сатирик подає їх за великодушність і справедливість. З цією метою Свіфт примушує Гуллівера славити «ласку» та «поблажливість» імператора ліліпутів, який замінив йому, невинній людині, смертну кару на осліплення. Свій намір ухилитися від монаршої «ласки» Гуллівер називає «невдячністю». Яскравим прикладом іронії є опис різної висоти підборів у наступника ліліпутського престолу як натяк автора на загравання майбутнього імператора одночасно перед двома партіями.

Іншим сатиричним прийомом є *зротеск* – поєднання фантастичного і потворно-комічного. Так, в романі «Мандри Гуллівера» через суперечку, з якого боку розбивати яйця, в Ліліпутії відбулося кілька повстань, під час яких імператори втрачали корону і навіть гинули.

Головне завдання сатири – пробуджувати уявлення про вищі життєві цінності – добро, істину, справедливість, зневажені ницістю, дурістю, пороком. Сатира завжди пов'язана з передовими ідеями свого часу. Великі сатирики були прогресивними людьми своєї епохи і вірили в торжество гуманістичних ідеалів.

Запитання і завдання

1. Які види комічного ви знаєте? Наведіть приклади з вивчених вами творів.

2. Чим відрізняється гумор від сатири?

3. Яке завдання ставлять перед собою письменники-сатирики? Наведіть приклади сатиричного зображення дійсності в романі Свіфта «Мандрі Гуллівера».

Розширюємо культурний кругозір

Роман Свіфта «Мандрі Гуллівера» мав величезний успіх ще за життя автора. За кілька місяців він перевидавався тричі, незабаром з'явилися переклади німецькою, голландською, італійською та іншими мовами, а також коментарі з розшифровкою свіфтівських натяків і алегорій.

Перший переклад французькою, який став класичним, виконав в 1727 році відомий письменник, абат П'єр Дефонтен. Переклади іншими європейськими мовами майже півтора століття поспіль виконувалися не з англійського оригіналу, а з французької версії. У листі Свіфту Дефонтен вибачився за те, що безліч місць (майже половину тексту) він переробив, щоб книжка відповідала французьким смакам. У відповідь Свіфт, роздратовано зауважив йому, що якби «твори Гуллівера призначалися тільки для Британських островів, то цього мандрівника варто було б вважати доволі нікчемним писакою. Одні й ті ж пороки і безумства панують повсюдно, щонайменше в цивілізованих країнах Європи, й автор, який обмежує свій твір лише певним містом, провінцією, царством або навіть століттям, не тільки не заслуговує на переклад, а бодай на прочитання».

Перше французьке видання «Гуллівера» розійшлося за місяць; усього дефонтенівська версія видавалася понад 200 разів. Неспотворений французький переклад, з чудовими ілюстраціями Гранвіля, з'явився лише в 1838 році.

Популярність свіфтівського героя викликала до життя численні наслідування, фальшиві продовження, інсценування і навіть оперети за

мотивами «Мандрів Гуллівера». На початку ХІХ століття в різних країнах з'являються скорочені дитячі перекази «Гуллівера».

Для українського читача роман Свіфта став доступний у 1906 році в двох частинах: «Подорожі Гулівера до краю Ліліпутів» та «Подорож Гулівера до краю великанів», які було скорочено спеціально для дитячого читання. На сьогодні невідоме справжнє ім'я перекладача, але його переклади ще й досі читають українські дітлахи. У 1911 році роман з'явився у нас під назвою «Гуліверове мандрування: Оповідання Джонатана Свіфта. Частина 1: Пробування в ліліпутів». Його автором була Олена Пчілка. Одним з найкращих перекладів «Мандрів Гуллівера» українською мовою є переклад Миколи Іванова (1928), який використовується й дотепер.

1. Поміркуйте, в чому виявилася громадянська позиція Дж. Свіфта, який не погодився зі спотвореним перекладом свого роману французом Дефонтеном.
2. Чим обумовлені все нові й нові звернення перекладачів до сатирико-фантастичного роману «Мандри Гуллівера»?

ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ³

(1749 – 1832)

*Музи слав: вони у вічність
Перекинули, як міст –
Розум: форми безграничність,
Серце: твій натхненний зміст!
Й. В. Гете, «Мінливе й вічне»*

Ім'я Йоганна Вольфганга Гете, одного з найвеличніших поетів Німеччини, глибокого мислителя і видатного вченого належить до кращих

---

³ Стаття «Йоганн Вольфганг Гете» – В. Снегір'ова, статті «Запитання і завдання до віршів», «Розширюємо культурний кругозір» – Л. Сімакова.

імен, якими пишається людство. Великий національний поет, полум'яний патріот, вихователь свого народу в душі гуманізму й безмежної віри в краще майбутнє – так оцінюють Гете німці.

Йоганн Вольфганг Гете народився 28 серпня 1749 року у Франкфурті-на-Майні. Його батько, дійсний імперський радник Йоганн Каспар Гете, був сином дамського кравця, а гучний титул просто купив. Гордість, скептицизм, пристрасність і честолюбство Гете, як вважав він сам, отримав від нього. Мати подарувала йому віру, веселість, товариськість і фантазії. Любов і дбайлива увага розумної й розвиненої матері, домашній затишок, багато радості, пісень, ігор та казок, розкішна бібліотека рано відкрили перед хлопчиком чудесний світ фантазії, героїчних переказів і народних легенд. Усе це живило здібності майбутнього поета, давало можливість розвиватися їм широко й вільно.

Семи-восьми років він уже володів давніми мовами й найважливішими з нових. Під керівництвом батька з усією серйозністю писав латинською та німецькою роздуми на повчальні теми, вмів захоплюватися красою природи, складав наївні вірші й вигадливі казки на кшталт тих, що майстерно розповідала для нього мати. Коли ж французька окупація, що тривала два з половиною роки у Франкфурті, викликала новий інтерес городян до театру, до звучної декламації французьких акторів, хлопчик спробував свої сили і в створенні трагедії у французькому стилі. Різноманітні блискучі здібності підлітка – мовленнєві, музичні, художні, дослідницькі – обіцяли успіх в багатьох професіях. Юний Гете «теж волів зробити щось надзвичайне», але омріяне щастя уявлялося йому у вигляді лаврового вінка, яким вінчають прославлених поетів.

Батько Йоганна мав свої плани щодо майбутнього сина, і в 1765 році відправив його в Лейпцігський університет здобувати юридичну освіту. Тут замість юриспруденції Гете вперше по-справжньому захоплюється поезією, легко засвоює «галантні сюжети» й кокетливі антитези на кшталт «ночі як такої» й «ночі в обіймах коханої», які панували в тодішній німецькій поезії. Уже перші поетичні спроби Гете користуються шаленою популярністю в колі

його ровесників. Ним захоплюються, називають генієм, закохуються, пишаються його дружбою, намагаються наслідувати, заздять його успіху, легкості, з якою він живе і пише.

Проте сам юний поет не задоволений собою. Чи не тому, що не виправдовував батькові надії й болісно переживав через це? Така криза особистісного зростання закінчилася серйозним захворюванням, через яке в 1768 році він повернувся до Франкфурта. Понад два роки в батьківському домі були роками напруженої духовної підготовки до бурхливого творчого розквіту, яким ознаменувалося перебування Гете в Страсбурзі, куди він прибув влітку 1770 року і де весною наступного року закінчив свою юридичну освіту.

У Страсбурзі Гете знайомиться з Гердером⁴, визнаним літературним авторитетом Німеччини 18 століття. Разом із іншою обдарованою молоддю вони створюють літературний гурток **«Буря і натиск»**, який надав німецькій ліриці, драмі й прозі свіжого національного звучання. «Бурхливі генії», або штюрмери⁵, як їх згодом назвали, виступили проти старої аристократичної французької літератури, переконуючи читацьку публіку, що не холодний розум, а гаряче серце створює поезію – і не за зразками класицизму, а «зсередини», як творять безіменні автори народних пісень, як творили Гомер і Шекспір.

---

⁴ Йоганн-Готфрід Гердер (1744 -1803) — німецький філософ, фольклорист, письменник і мислитель, один з визначних представників німецького Просвітництва.

⁵ Штюрмер (від нім. Stürmer - «бунтар, забіяка»).

В. Тишбейн. Портрет Гете в Кампаньї, 1787.

Зустріч із Гердером благотворно вплинула на молодого Гете: «Я вирвався на свіже повітря і вперше відчув, що в мене є руки й ноги». Колишня вдавана «світськість» у його любовній ліриці змінилася на щире сердечність, юність несподівано знайшла свою власну, тільки їй властиву мову. Радісна «Травнева пісня» і сповнені непідробною пристрастю «Побачення і розлука» – перші зразки нової лірики Гете.

У Страсбурзі Гете живе бурхливим життям, сповненим різними подіями, враженнями, переживаннями. Склавши іспит за весь курс навчання у вересні 1770 року, він замість лекцій професорів-правознавців відвідує лекції медиків і хіміків, працює в університетській клініці. Пішки і верхи блукає красивими околицями міста, збираючи, за порадою Гердера, народні пісні й легенди. Саме тоді, за його власним свідченням, Гете замислюється над створенням «Фауста» – драми для читання, головної праці його життя.

Гете мав надто пристрасну натуру. Це стосується не лише його мистецько-наукових захоплень, а й особистого життя. Він був завжди закоханим. Перший раз його палка душа спалахнула коханням до майстрині з капелюшного магазину – чарівної Гретхен, але їх насильно розлучили батьки.

Розрив з Кетхен призвів до важкої хвороби, і життя юнака півроку висіло на волосині. А коли Лоттхен вийшла заміж за суперника, Гете ледь не обірвав його сам: *«Увечері, перш ніж загасити свічку, я щоразу пробував, чи вдасться мені проткнути себе в груди на кілька дюймів гострим мечем. Але мені ніколи це не вдавалося, і, врешті-решт, я підняв себе на сміх, кинув іпохондричне кривляння й вирішив жити»*. Прийшовши до тями, він сідає за стіл і буквально на одному диханні перетворює історію свого кохання в «Страждання юного Вертера» (1774).

Дія роману відбувається в одному з невеличких німецьких містечок наприкінці XVIII століття. Його головний герой, Вертер, у листах своєму другу Вільгельму розкриває душу, описуючи історію нероздільного кохання до Шарлотти, свої переживання, черствість і жорстокість світу. Важко назвати інший твір німецької літератури, який викликав такий пристрасний відгук у серцях сучасників, німецьких і зарубіжних, як цей роман. «Вертер» перекладається всіма європейськими мовами. У Франції ним зачитуються освічені аристократи й майбутні учасники Великої революції, а також Наполеон Бонапарт – тоді ще невідомий артилерійський лейтенант. Він візьме з собою «Вертера» в єгипетський похід.

Йоганну було двадцять шість років, коли вісімнадцятирічний герцог Веймара, начитавшись «Вертера», запросив його до себе і наділив усіма повноваженнями верховної влади. У віданні Гете виявилися зовнішня політика, фінанси, військова справа, освіта, будівництво доріг і каналів, зрошення тощо. Герцогство було крихітним, але справжнісіньким. Молодий таємний радник самостійно став керувати державою. На дозвіллі він займався геологією, анатомією, де відкриває міжщелепну кістку у людини, робить серйозні відкриття в ботаніці й фізиці. Крім цього, у нього є свій театр, де ставлять його драми. Словом, Веймарський двір процвітає, і так триває одинадцять років. Та восени 1786 року Гете зник: утік до Італії і оселився в Римі під чужим ім'ям.

Г. Шредер. Портрет Шарлотти Буфф, прототипу Лотти з роману Гете «Стаждання юного Вертера».

Майже два роки проводить він в Римі, Неаполі, Сицилії, Венеції, спілкуючись з художниками, знайомлячись з пам'ятками античного мистецтва, старанно працюючи над завершенням драм «Іфігенія» і «Егмонт», поповнюючи новими сценами «Фауста». В Італії Гете по-новому осмислив праці з давньогрецького мистецтва Йоганна Вінкельмана⁶, з якими був знайомий ще в лейпцігські роки. Він приймає мистецький девіз Вінкельмана «Шляхетна простота і спокійна велич» і знаходить естетичний ідеал в гармонійній єдності досконалого тілесного й духовного образу людини. Цей ідеал він протиставляє соціальної дійсності, яка вже не вселяє йому надій на докорінне оновлення.

З італійської подорожі Йоганна Гете починається епоха **«веймарського класицизму»** (1794 – 1805) в німецькій літературі. Після повернення Гете невеличке герцогство перетворюється в літературну столицю світу, в місце паломництва. Звичайно, в Веймарі жив не тільки Гете. Герцогиня Амалія, і особливо її син, герцог Карл Август, зібрали при своєму дворі весь цвіт

---

⁶ Йоганн Вінкельман (1717-1768) - німецький мистецтвознавець, основоположник сучасних уявлень про античне мистецтво.

німецької літератури. Це й Віланд⁷, і Гердер, і перш за все Шиллер, друг і однодумець. Саме ці двоє, їхня дружба стали символом класичного Веймара.

Веймарський класицизм – заключний етап німецького Просвітництва – характеризується поступовим відходом від бунтівних поривів періоду «Бурі й натиску». Французька революція не виправдала надій на «царство розуму». Проблема варварства й убогства життя залишилася нерозв'язаною. Це глибоко хвилювало Гете й Шиллера, ідеалом для яких залишалася свобода як спосіб існування. Творчі пошуки привели обох письменників до висновку, що внутрішньо протистояти мерзенності навколишнього світу людині можуть допомогти краса, мистецтво, література. Незалежно один від одного, поети формулюють *ідею естетичного виховання людини*. Зразок людської краси, досконалості, шляхетності вони знайшли в античному мистецтві. Гете і Шиллер прагнули відродити не тільки дух, а й літературні форми античності. Так, Гете в цей період створює «Римські елегії» (1790); гекзаметром написаний його епос «Рейнеке-Лис» (1793). Улюбленим жанром великих веймарців була балада.

Гете вважав творчість, не залежно від того, література це чи гончарство, як він одного разу висловився, засобом самореалізації особистості. Значна частина його творів зображують становлення людини – Фауст, як і Вертер, шукає себе, свою внутрішню гармонію, свою долю й місце у всесвіті. Кожен з них намагається стати тим, ким йому призначено стати, досягти повного саморозвитку. Кожна зустріч із зовнішнім світом визначає становлення світу внутрішнього, і все розмаїття життєвого досвіду розглядається як шлях до самого себе, до самопізнання. Так жив і сам Гете. Він пробував себе в різних видах діяльності, й досягши в чомусь успіху, залишав цю справу й брався за іншу. На тридцять восьмому році свого життя, згадував Гете, він усе ніяк не міг визначитись, ким йому бути: поетом чи художником. Тим більше, що природа щедро обдарувала його обома талантами.

---

⁷ Віланд, Крістоф Мартін (1733 – 1813) - німецький письменник-просвітник.

Час невблаганно спливав, а він усе ніяк не міг закінчити головний твір свого життя – трагедію «Фауст». Її герой, доктор Фауст, що без утоми лікував людей, не задоволений знаннями, здобутими за багато років, погоджується продати душу Мефістофелю (дияволу) за непізнані досі радощі життя. За цією угодою злий дух повинен прислужувати Фаустові й виконувати всі його бажання до тих пір, поки той не вигукне: «Постій, хвилино, гарна ти!» Скріпивши розписку кров'ю, вони вирушають у мандри повітрям, на широко розстеленому плащі Мефістофеля... До Фауста повернулась молодість, він пізнав чари й гіркоту кохання. А що ж далі? «Тут приходять до мене й питають, - каже Гете своєму секретарю, - яку ідею я хотів втілити. Якби ж я сам міг знати!»

Осяяння приходить до нього всього за кілька місяців до смерті, в 1831 році, коли автору виповнилося вісімдесят два роки, а головній праці – шістдесят! Столітній, сліпий, Фауст, як у молодості, знову повертається до праці, до людей:

Коли б побачив, що стою
З народом вільним в вільному краю,
Тоді гукнув би до хвилини:
Постій, хвилино, гарна ти!
Ніяка вічність не поглине
Мої діла, мої труди!..

Якось Гете сказав, що поет, художник або композитор зазвичай помирає, коли завдання його життя виконано. Мовляв, потрібно очистити поле для праці нових поколінь. 16 березня 1832 року Гете застудився під час заміської прогулянки в екіпажі, а 22 березня його не стало. Похоронено поета в герцогській усипальниці Веймара поряд з Шиллером.

Лірика Гете. Крім прозових і драматичних творів, Гете за своє життя написав понад 1600 віршів. Чимало з них перетворилися в народні пісні. Поет чуйно прислухався до голосу народу, до його пісень, його мови. Він зумів почерпнути з джерела народної поезії принадність її форми і неповторну

змістовність: приспіву, пісенну гнучкість і мелодійність; виразну наочну картинність: порівняння, паралелізми, контрасти. Красу рідної мови Гете в своїх віршах довів до досконалості. Його ліричні шедеври «Вільшаний король», «Нічна пісня подорожнього», «Дика троянда», «Корінфська наречена», пісенька Міньйони з «Вільгельма Мейстера» й багато інших користуються світовою популярністю.

Українські читачі можуть ознайомитися з лірикою Гете за перекладами Максима Рильського, Миколи Бажана, Василя Стуса, Сави Голованівського, Григорія Кочура, Дмитра Павличка, Миколи Терещенка та ін.

Лірика Гете життєрадісна й життєлюбна. У ній відобразилось рідкісне й хвилююче відчуття злиття людини з природою. Генріх Гейне про лірику Гете відгукнувся так: «Чарівне почуття насолоди життям вклав Гете в ці вірші, й вони такі легкі, такі блаженні, так схожі на дихання, такі повітряні, що дивуєшся, як можливе щось подібне німецькою мовою».

Вірші Гете завжди були відгуком на ту чи іншу подію його життя, а кожен мить життя він вважав цінною, тому стільки хвилювання й безпосереднього почуття в його поезіях:

*Зайнявся ранок; кроками своїми
Від мене сон легкий він відігнав.
І вийшов я, і тропами гірськими,
Веселий, в далечінь попрямував,
І кожен квіт, поміж травою зримий,
Мені безмежно серце чарував,
І юний день, росою чисто вмитий,
Усе свіжив, щоб і мене свіжити.*

«Посвята», Переклад Миколи Терещенка

Гете вважав, що вірші, не пов'язані з життям поета, не що інше, як абстрактні заримовані судження. Світ великий і багатий, говорив він, а життя настільки барвисте, що завжди знайдеться нагода для поезії. Окремий випадок стає поетичним саме тому, що він обробляється поетом.

Гете любив повторювати, що всі його вірші – це *вірші з нагоди*. У 18 столітті поезією з нагоди називали особливий жанр – вірші до дня народження, до дня весілля тощо, які писалися зазвичай на замовлення мецената. Гете піднімає цей жанр на вищий щабель. Його вірші були віршами з нагоди в тому сенсі, що підставою для них були власні переживання поета. Він першим у Німеччині створив *лірику особистого переживання*: «Я писав про кохання, тільки коли кохав», – зізнавався Гете.

Запитання і завдання

1. Якою людиною постає перед нами Гете після ознайомлення з його біографією? У чому проявлялася його багатогранна обдарованість?
2. Який вплив на розвиток таланту поета справив гурток «Буря і натиск»?
3. Поцікавтесь, чому роман Гете «Страждання юного Вертера» мав шалений успіх в Європі. Поділіться результатами своїх пошуків у класі.
4. Що таке «веймарський класицизм»? Яке завдання ставили перед собою його представники?
5. Що було джерелом для поетичної творчості Гете? Що він вважав головним у написанні віршів?

Для майбутніх філологів

Прочитайте роман Й. В. Гете «Страждання юного Вертера» і підготуйте короткий виклад його змісту в класі. Висловіть власну оцінку цього твору.

Травнева пісня

Сміється природа радо мені,
Як сяє сонце по зимнім сні!
Барвисті квіти по всіх лугах,
Пташині хори по всіх гаях,
І в кожному серці радість, весна:

О земле, сонце, любов ясна!

Любов моя, ти світлий чар!
Ти злото ранніх нагірних хмар!
Твій подив свіжим лугам, полям,
Благословення траві й квіткам...
Дівчатко любе, дівча ясне!
Як зір твій сяє: ти любиш мене!

Як жайворонок – повітря й спів,
Як чиста квітка – росу полів,
Тебе люблю я гарячим чуттям,
Ти радістю, сміхом, новим життям
Підносиш спів мій, хвилюєш кров..
О, будь щаслива, моя любов!

Переклад Миколи Зерова

Запитання і завдання до вірша «Травнева пісня»

1. Як висловлює поет почуття злиття радісного настрою ліричного героя з поетичним описом весняної природи в цьому вірші? За допомогою яких художніх засобів передається піднесений настрій героя?
2. Поясніть роль поетичних засобів вірша в розкритті глибини й пристрасності почуття кохання поета.
3. (Завдання для тих, хто вивчає німецьку мову) Порівняйте переклад вірша «Травнева пісня» Миколи Зерова з оригіналом та оцініть якість перекладу.
4. Підготуйте виразне читання цього вірша; під час читання передайте викликаний ним настрій.

Невідомий автор. Портрет Фридеріки Бріон, якій Гете присвятив «Травневу пісню»

Вільшаний король

Хто пізно так мчить у час нічний?
То їде батько, з ним син малий.
Чогось боїться і мерзне син —
Малого тулить і гріє він.

«Чому тремтиш ти, синку, щомить?!
— Король вільшаний он там стоїть!
Він у короні, хвостатий пан! —
«То, сину, сивий нічний туман!»

— «Любе дитя, до мене мерщій!
Будемо гратись в оселі моїй,
Квіти прекрасні знайду тобі я,
У злото матуся одягне моя».

— Мій тату, мій тату, яке страшне!

Як надить вільшаний король мене! —
«Годі, маля, заспокойся, маля!
То вітер колише в гаю гілля!»

— «Хлопчику любий, іди ж до нас!
Дочки мої у танку в цей час,
Дочки мої тебе вийдуть стрічать,
Вітати, співати, тебе колихать!»

— Мій тату, мій тату, туди подивись!
Он королівни вільшані зійшлись! —
«Не бійся, мій синку! Повір мені:
То верби сивіють удалині!»

— «Мені, хлопче, люба краса твоя!
З неволі чи з волі візьму тебе я!»

— Мій тату, мій тату, він нас догнав!
Ой, як болюче мене він обняв!

Батькові страшно, батько спішить,
В руках його хлопчик бідний кричить;
Насилу додому доїхав він,
В руках його мертвий лежав його син.

Переклад Максима Рильського

Запитання і завдання до балади «Вільшаний король»

1. Мотив балади «Вільшаний король» запозичений із данської легенди, в якій лісовий дух асоціюється з королем ельфів, зі смертю. Прочитайте баладу й простежте, як наростає в ній драматизм поетично відтвореної події.

2. Які почуття викликають у вас скарги хворого сина й відповіді батька? Як пов'язані вони з описами природи? Які художні засоби поетичної мови підсилюють враження читачів від діалогу батька з сином?
3. У народній легенді вільшаний король (дух) приходять завжди до вмираючих. Як показує це поет, поєднуючи в баладі реальне та фантастичне? Знайдіть у тексті поетично змальовані картини жахливого, хворобливого марення, нещадності злого духу.
4. Зверніть увагу на те, які синоніми використовує поет-перекладач до слова «син»? Як вони посилюють трагічний фінал балади?
5. Підготуйте виразне читання балади; передайте настрій, викликаний її змістом.

Для дискусії

У данській легенді злий дух називається вільшаним королем (так назвав легенду, переказавши її з данської, І. Гердер). У німецькій мові слова *вільха* (нім. Di Erië) і *ельф* (нім. Di Eife) схожі за написанням, у зв'язку з чим могла виникнути помилка під час перекладу.

Існує суперечка з приводу назви балади. Невідомо, чи знав Гете про помилку Гердера, або ж схилився до народних вірувань, пов'язаних з болотними землями, зарослими вільхою та вербою. Їх повинні були населяти духи, які використовують свою смертоносну силу на людях. Багато чуток і забобонів було пов'язано з болотами і з вільхою, яка після розтину червоніє, немов стікає кров'ю. У данському і німецькому фольклорі образ короля ельфів асоціюється зі смертю. Ця істота нібито віщує смерть.

Як ви вважаєте, чи вплинула на зміст балади Гете деяка неточність перекладу назви данської легенди («Вільшаний король» – «Король ельфів»)?

Прометей

Вгорни небо твоє, Зевсе,
Імлою хмар,
Вчини, як отой хлопчак,
Що толочить будяки,
Влучай в дуби й верхів'я гір,—
Тільки мою землю
Мені залиши
І мою хатину, будовану не тобою,
І вогнище моє
Із розжареним приском,
Якому ти заздриш.
Не знаю нікого біднішого
Під сонцем, ніж ви, богове!
Нещедро ви живлите
Данням офір
І дихом молитов
Вашу величність.
Ви б геть змарчили, якби
Не жебраки і діти,
Дурники, повні надії.

Коли я був малий, тоді,
Не знаючи, що, де і як,
Звертав свої заблудлі очі
До сонця, чи нема там вгорі
Вуха, що скарги мої почуло б,
Серця, що так, як моє,
Пригноблених би пожаліло.

Хто допоміг
Гордість титанів мені здолать?
Хто від смерті мене врятував,
Від долі раба?
Чи не ти само це звершило,
Серце, в паланні святім?
Чи не палало, юне й добре, ти,
Марно дякуючи за рятунок
Тому, хто спить у високості?
Тебе шанувати? Чому?
Може, зм'якшив ти колись
Болі знедоленим?
Може, притишив колись
Сльози настрашених?
Чи не всемогутній Час
Мужа із мене викував?
Чи не одвічна судьба
Владує і мною, й тобою?
Либонь, ти гадаєш,
Що зненавидіти життя я мушу,
Втекти десь в пустелю,
Бо не всі вже
Пуп'янки мрій достигли?
Ну, тут я сиджу і формую
Людей на свій образ —
Поріддя, що подібне до мене,
Щоб мучитися, щоб ридати,
Щоб втішатися, щоб радіти,—

І зневажати тебе,

Як я!

Переклад Миколи Бажана

Запитання і завдання до вірша «Прометей»

1. Вірш «Прометей» написано молодим Гете в 1774 році, під час участі його в русі «Буря і натиск». Яким настроєм, характерним для учасників цього руху, пройнятий цей твір?
2. Порівняйте Прометея Гете з відомим вам Прометеєм із трагедії Есхіла. Чим вони різняться? Якими антонімами ви охарактеризували б їх?
3. За допомогою яких зображально-виражальних та синтаксичних засобів поет передає безстрашне бунтарство й пристрасність протесту Прометея?
4. Підготуйте виразне читання вірша «Прометей»: визначте, яким має бути ваше виконавське завдання та реалізуйте його під час читання.

Розширюємо культурний кругозір

Відомо, що Гете виразно відчував музичність деяких своїх віршів, не раз говорив, що вони стануть більш зрозумілі для читача, якщо той буде, хоча б подумки, наспівувати їх. Чимало творів поета спонукало великих його сучасників і композиторів більш пізнього часу покласти їх на ноти. Лише в останнє десятиліття кілька музичних груп створили музику до балади «Вільшаний король». Сучасний німецький співак пише тексти в стилі реп на основі віршів Гете.

Установіть імена композиторів, назви музичних груп і виконавців, які писали й продовжують писати в наш час музику до творів Гете.